

Хорошун Олександр І.
здобувач PhD
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
Проспект Перемоги, 54/1, м. Київ, Україна
e-mail: Oleksandr.Khoroshun@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2484-0974

НОВІТНІ ІМПЕРАТИВИ ТА ПРАВИЛА МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ЗЕРНОВИМИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Khoroshun Oleksandr
PhD student in International Finance
Kyiv National Economic University Named After Vadym Hetman, Ukraine
Peremohy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
e-mail: Oleksandr.Khoroshun@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2484-0974

THE LATEST IMPERATIVES AND RULES FOR INTERNATIONAL TRADE IN GRAINS WITHIN GEOPOLITICALLY UNSTABLE ENVIRONMENT

Анотація. Механізми регулювання міжнародної торгівлі зерновими знаходяться під впливом перманентно змінюваних екстернальних чинників формування глобального торговельного середовища та є особливо чутливими до таких глобальних викликів як поширення пандемії чи окремих військових конфліктів. Російське військове вторгнення в Україну поставило під загрозу не тільки геополітичну стабільність, а й глобальну продовольчу безпеку. Метою статті є ідентифікація та критичний аналіз глобальних імперативів розвитку ринку зернових, виокремлення особливостей міжнародної торгівлі зерновими в умовах численних загроз глобальній продовольчій безпеці та обґрунтування стратегічних напрямів ефективної участі України в міжнародній торгівлі зерновими.

У статті проаналізовано ступінь залежності країн з різних регіонів світу та відмінним рівнем економічного розвитку від імпорту окремих товарних груп та позицій зернових культур зі сторін-учасниць збройного конфлікту, а також динаміку зміни світових цін на зазначену продукцію. Охарактеризовано вектори зміни торговельних політик країн-учасниць глобальної торговельної системи стосовно регулювання міжнародної торгівлі зерновими, а також виокремлено проблемні аспекти експорту Україною продовольчої продукції з урахуванням неможливості користування традиційними шляхами постачання товарів закордон.

Ключовою ідеєю статті є те, що інструментарій регулювання міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, зокрема зерновими та олійними культурами, змінюється в бік нетарифного регулювання. В сучасних умовах серед найбільш поширених інструментів регулювання торгівлі є кількісна обмеження, включаючи повну заборону експорту (експортний бан), а також вимоги щодо ліцензування та субсидування національного виробництва. Водночас на рівні з обмежувальними торговельними заходами країни вдаються до запровадження лібералізаційних заходів торгівлі зерновими з метою забезпечення продовольчої безпеки навіть найменш розвинених країн.

Для України, незважаючи на зменшення посівних площ, спричинених російською військовою агресією, обсягів власного виробництва зернових та олійних культур достатньо як для забезпечення власних потреб, так й експорту задля уникнення глобальної продовольчої кризи. При цьому світовий супротив продукції російського

походження є відмінною нагодою для розширення географії та частки українського експорту в загальносвітовому за умови вирішення логістичних проблем, викликаних блокуванням діяльності чорноморських портів.

Ключові слова: міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією, продовольча безпека, міжнародна торгівля зерновими, нетарифні заходи регулювання торгівлі, обмежувальні торговельні заходи, експортний бан, логістика.

JEL codes: F13, F42, F53, G28, H41, H56, Q17, Q18.

Abstract. Mechanisms for regulating international grain trade are under the influence of permanently changing external factors shaping the global trade environment and are particularly sensitive to such global challenges as the spread of a pandemic or a separate military conflict. The Russian military invasion of Ukraine threatened not only world geopolitical stability, but also global food security. The purpose of the article is to identify and critically analyze the global imperatives for the development of the grain market, to highlight the imperatives of international grain trade in the face of numerous threats to global food security and to substantiate the strategic directions of Ukraine's effective participation in international grain trade.

The article analyzes the degree of dependence of countries from different regions of the world with a various level of economic development on the import of certain product groups and positions of grain crops from the parties to the armed conflict, as well as the dynamics of changes in world prices for the specified products. The vectors of changes in the trade policies of the countries participating in the global trade system regarding the regulation of international grain trade are characterized, as well as the problematic aspects of Ukraine's export of food products are highlighted, taking into account the impossibility of using traditional ways of supplying goods abroad.

The key idea of the article is that the toolkit for regulating international trade in agricultural products, in particular grain and oil crops, is changing towards non-tariff regulation. Under current circumstances, among the most common instruments of trade regulation are quantitative restrictions, including a complete export ban, as well as requirements for licensing and subsidizing national production. At the same time, together with trade-restrictive measures, countries resort to the introduction of grain trade liberalization measures in order to ensure food security of even the least developed countries.

For Ukraine, despite the decrease in cultivated areas caused by Russian military aggression, the volume of its own production of grain and oil crops is sufficient both to meet its own needs and to export in order to avoid a global food crisis. At the same time, global opposition to products of Russian origin is an excellent opportunity to expand the geography and share of Ukrainian exports in the world, provided that the logistical problems caused by the blockade of the Black Sea ports are solved.

Key words: international trade in agricultural products, food security, international grain trade, non-tariff trade regulations, trade-restrictive measures, export ban, logistics.

JEL codes: F13, F42, F53, G28, H41, H56, Q17, Q18.

Постановка проблеми. Багато країн вже зазнали серйозних економічних наслідків повномасштабного російського військового вторгнення в Україну. Ці дві країни є основними експортерами сільськогосподарської продукції та викопного палива, тож перебої з постачанням цих товарів і пов'язані з цим стрибки цін уже відчуються по всьому світу. Оскільки країни Чорноморського регіону є важливими експортерами добрив, дефіцит і підвищення цін можуть призвести до зниження врожайності в багатьох регіонах світу. Це, у свою чергу, може призвести до того, що ціни на продукти харчування сягнуть нових максимумів [1].

За умов глобальної геополітичної нестабільності, викликаній, з-поміж іншого, повномасштабним військовим вторгненням Росії на територію України, що суттєво вплинуло на здатність останньої повноцінно виробляти та експортувати низку товарних груп аграрної спрямованості, країни та окремі митні території з метою формування критичних резервів національної продовольчої безпеки вдалилися до запровадження численних нетарифних заходів регулювання торгівлі сільськогосподарською продукцією, у тому числі повної заборони експорту таких товарів.

Аналіз досліджень і публікацій. Тематика торгівлі сільськогосподарською продукцією та правові спекти її нормативного врегулювання в рамках міжнародних економічних організацій та формальних угруповань є об'єктом досліджень Р. Монтемаєра, Х. Гімбарда, С. Джина, Т. Джослінга, Дж. Морісона, Дж. Мермігаса, Дж. Ананія, Г. Козака, О. Шебаніної, О. Яценко, В. Решетила, Т. Циганкової, О. Харчук.

Надзвичайно актуальна тематика аспектів міжнародної торгівлі аграрною продукцією, у тому числі зерновими та олійними культурами, в умовах російської військової агресії проти України розкрита в працях П. Джиордані, Н. Роча, М. Рута [2], Д. Мальпасса [3], А. Еспітіа [4] тощо.

Методологія дослідження. У рамках цього дослідження були використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи, серед яких: метод логічного й історичного аналізу при встановленні причинно-наслідкових зв'язків між скороченням обсягів міжнародної торгівлі зерновими культурами та запровадженими країнами-учасницями глобальної торговельної системи обмежувальних та лібералізаційних заходів регулювання торгівлі. При характеристиці стану світового та національного ринку зернових застосовано метод експертних оцінок. Структурно-логічний метод був використаний при аналізі ступеня залежності іноземних країн від імпорту різних груп зернових. Метод системного аналізу застосовано при розробці рекомендацій стосовно розв'язання проблеми розблокування українського експорту сільськогосподарської продукції морськими шляхами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання стабільності ціноутворення та застосування різноманітних інструментів торговельної політики країн стосовно ключових товарів сільськогосподарського призначення, а саме зернових культур, від яких безпосередньо залежить забезпечення глобальної продовольчої безпеки, а особливо найменш розвинених країн, що виступають нетто-імпортерами аграрної продукції, стабільно виноситься на порядок денний провідних міжнародних економічних організацій та формальних угруповань, таких як Світова організація торгівлі (СОТ), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Міжнародна рада по зерну, Кернська група тощо. При цьому, навіть переживши декілька хвиль поширення пандемії коронавірусу COVID-19 та пов'язаних з цим стрибків цін на продовольство та кількості торговельних заходів, що штучно регулювали обсяги торгівлі такими групами товарів, жодна з країн світу з різними рівнями економічного розвитку не була готова до пагубних наслідків військової агресії одного провідного експортера зернових культур проти аналогічного за обсягами експорту країни-постачальника зернових та олійних культур.

Метою статті є ідентифікація та критичний аналіз глобальних імперативів розвитку ринку зернових, виокремлення особливостей міжнародної торгівлі

зерновими в умовах численних загроз глобальній продовольчій безпеці та обґрунтування стратегічних напрямів ефективної участі України в міжнародній торгівлі зерновими.

Виклад основного матеріалу. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) займається моніторингом рівня світових цін на продовольчі товари, починаючи з 1990-х років. У березні 2022 року експертами Організації було зафіксовано найвище зростання цін на продукти харчування по всьому світу. Ціни зросли більш ніж на 12 % порівняно з попереднім місяцем і більш ніж на 30 % порівняно з аналогічним періодом (березень 2021 року). Індекс цін на продовольство ФАО у квітні 2022 року дорівнював в середньому 158,2 пункти, що на 0,8 % менше, ніж у березні 2022 року, але при цьому залишився приблизно на 30 % вищим за аналогічний період попереднього року (квітень 2021 року) [1]. Це, в свою чергу, означає, що сім'ї, особливо в найбідніших (найменш розвинених) країнах світу, стають все менш здатними дозволити собі вільно споживати продовольчі товари. У цьому контексті важливо відзначити, що Україна має достатній резерв продовольчої продукції, щоб повністю задовольнити глобальний попит.

Відповідно до прогнозів Світового банку щодо товарних ринків, вартість багатьох продуктів харчування зазнає стрімкого зростання. Індекс цін на продовольство ООН вже свідчить про те, що вони знаходяться на найвищому рівні з моменту початку його розрахунку, тобто за останні 60 років.

При цьому за прогнозами експертів, ціни на пшеницю зростуть більш ніж на 40 % [5], досягнувши у 2022 році рекордного рівня у номінальному вираженні.

За останні три десятиліття країни Чорноморського регіону стали ключовими світовими постачальниками зернових, олійних культур та рослинної олії. Україна й РФ входять до сімки найбільших світових виробників та експортерів пшениці, кукурудзи, ячменю, насіння соняшника та соняшникової олії. Переважна частина цієї продукції постачається до країн Північної Африки та Близького Сходу, а також до європейських країн та Китаю, у випадку кукурудзи походженням з України. Україна, з-поміж іншого, виступає великим постачальником соняшникової олії, на якого припадає понад половина світового виробництва цього продукту. У 2019 році на Україну та РФ разом припадало 25 % обсягів світового експорту пшениці та 14 % експорту кукурудзи [6].

Крім безпосереднього впливу на обсяги аграрного виробництва та експорту сільськогосподарської продукції, російсько-українська війна спричинила негативний вплив на перебіг міжнародної торгівлі добривами. РФ та Білорусь посідають відповідно друге та третє місця у світі за рівнем виробництва калійних добрив. Так, Бразилія, яка виступає найбільшим у світі виробником сої, імпортує близько 50 % калійних добрив саме з цих двох країн. Більшість бразильських соєвих бобів експортується до Китаю, який їх використовує переважно для годівлі худоби. В результаті перебої у постачанні добрив можуть вплинути на ціни на м'ясо в як Китаї, так і по всьому світу. Зокрема зважаючи на те, що в березні 2022 року ЄС вже запровадив заборону на весь імпорт (імпортний бан) калійних добрив із Білорусі [7].

Низка країн, що розвиваються, значною мірою залежать від імпорту пшениці з України та РФ. Такий імпорт становить значну частку внутрішнього споживання у країнах кожного з регіонів світу. Так, Нікарагуа імпортує для внутріш-

нього споживання 86 % пшениці з країн Чорноморського регіону, в Африці на південь від Сахари найбільш залежними від такого імпорту є Республіка Конго (67 %) і Нігер (60 %), серед країн Близького Сходу та Північної Африки — це Ліван (86 %), а в Південній Азії — Бангладеш з показником на рівні 41 %. Залежність від інших зернових культур також є відносно високою у багатьох країнах, але нижчою, ніж у випадку з пшеницею. Зокрема, Лівія імпортує 81 % інших зернових з країн Чорноморського регіону, аналогічно високий показник мають Мавританія (78 %) та Монголія (74 %). Серед країн регіону Європи та Центральної Азії Нідерланди імпортують для внутрішнього споживання 30 % зернових з країн Чорноморського регіону, а Португалія — 24 %. Водночас залежність від імпорту олійного насіння є набагато меншою, з найбільшою часткою в споживанні в таких країнах Європи та Центральної Азії, як Грузія (63 %), Вірменія (39 %) та Монголія (35 %) [4].

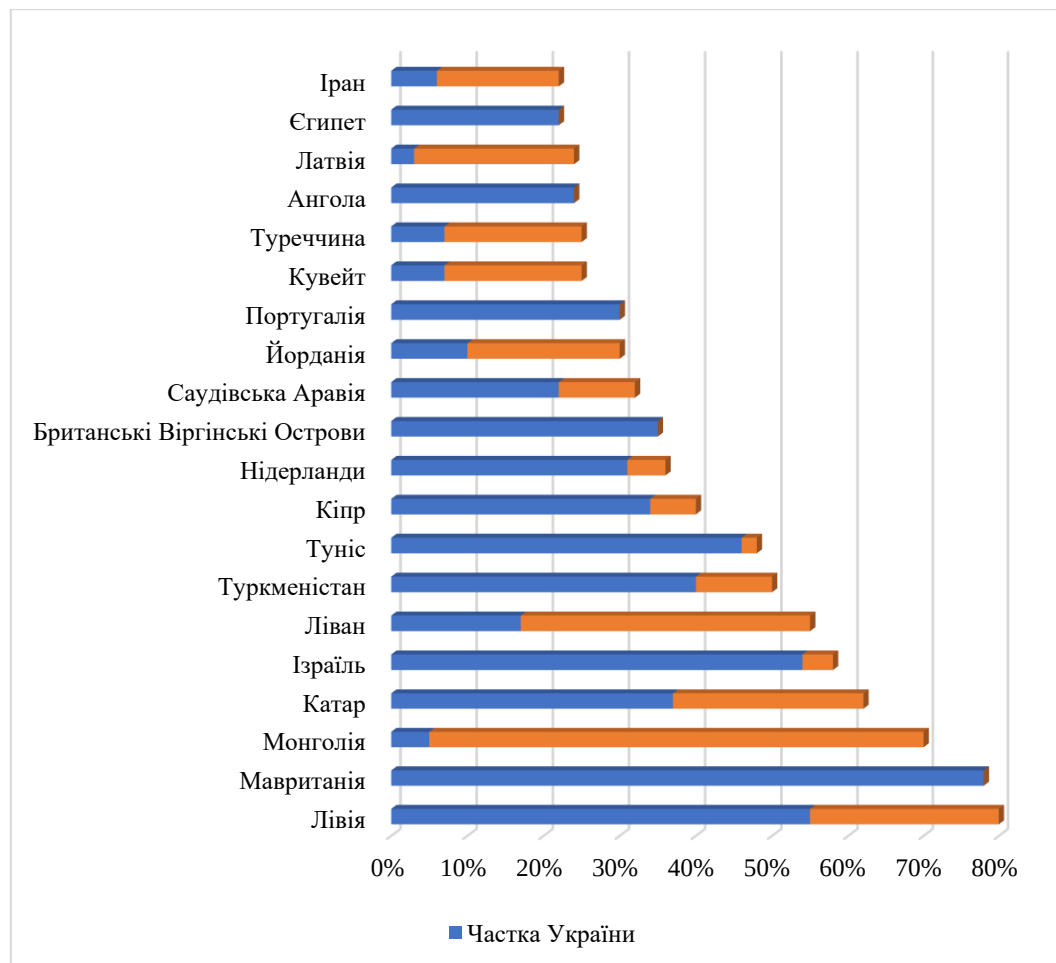

Рис. 1. Частка споживання країнами зернових, імпортованих з України та РФ, 2020 р.

Джерело. Побудовано автором на основі [4].

Україна є великим експортером сировинних товарів та сільськогосподарської продукції, зокрема основних продуктів харчування. Аналіз даних за період 2018–2020 років свідчить про те, що на український експорт насіння соняшнику, кукурудзи та пшениці припадає відповідно 38 %, 10,6 % та 7,2 % від загальносвітових обсягів [8]. На перелічених ринках Україна посідає перше, четверте та п'яте місце у світі за обсягами експорту відповідно.

Ризики збоїв постачання пшениці на світовому ринку є особливо високими з двох причин. По-перше, Україна та Росія разом експортують приблизно чверть світового обсягу пшениці, причому остання є найбільшим світовим експортером цього ключового продукту харчування. По-друге, в лютому 2022 року Росія запровадила нове кількісне обмеження торгівлі — квоту на експорт пшениці та інших зернових культур до країн, що не входять до Євразійського економічного союзу (ЄврАзЕС). Таким чином, перебої з вирощуванням та експортом пшениці українського походження тільки погіршують ситуацію, яка й так перебуває під зовнішньополітичним тиском всіх контрагентів.

Так, країни, продовольча безпека яких найбільше залежить від імпорту пшениці з України, зіткнуться з безпосередніми торговельними наслідками збройного конфлікту. Протягом 2018–2020 років 23 країни імпортували 10 і більше відсотків пшениці з України. Більшість із них є країнами з низьким рівнем доходу. Для таких країн, як Гамбія, Ліван, Молдова, Джибуті, Лівія та Туніс, на пшеницю з України припадало понад 40 % загального обсягу імпорту зернових культур (рис. 2). Зважаючи на сильну залежність від української пшениці такі країни-імпортери можуть зіткнутися з труднощами при швидкому переході на альтернативні джерела постачання зерна, що може призвести до дефіциту пропозиції у короткостроковій перспективі.

Таким чином вплив на світовий ринок пшениці буде глибшим і загальнішим, ніж передбачалося, торкнеться багатьох країн з низьким рівнем доходу, які є нетто-імпортерами пшениці, і призведе до побічних ефектів на інших продовольчих ринках. Ціни на продовольство постійно зростають, що зумовлено погодними умовами в основних країнах-виробниках та зростанням вартості енергоносіїв. З початку конфлікту ціни на пшеницю зросли на понад 40 %. Ціни на інші основні продукти харчування, такі як рис та кукурудза, зазнають аналогічного підвищувального тиску, частково через перебої у вирощуванні, частково через те, що вони є близькими заміниками пшениці.

Країни активно використовували різноманітні інструменти торговельної політики маючи на меті задоволення внутрішніх потреб в умовах потенційного дефіциту продовольства на початку пандемії коронавірусу COVID-19. Така політична активність набула нової хвилі актуальності з початку 2022 року й особливо після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну. Так протягом перших місяців військової агресії уряди іноземних країн запровадили загалом 161 лібералізаційний торговельний захід та 208 обмежувальних торговельних заходів.

Тільки протягом першого місяця збройного конфлікту було введено або оприлюднено інформацію щодо запровадження в цілому 53 нових торговельних заходів (67 заходів з урахуванням субсидій), при тому що всього з початку 2022 року таких заходів було запроваджено 109. У цьому переліку інструментарію переважали нетарифні заходи регулювання торгівлі — нові заборони на

експорт (експортні бани) та вимоги експортного ліцензування (31 захід), за якими йдуть заборони на імпорту (імпортні бани) та імпортні квоти (13 заходів), а також заходи, спрямовані на лібералізацію імпорту, такі як зниження рівня ставок мита (9 заходів) [10].

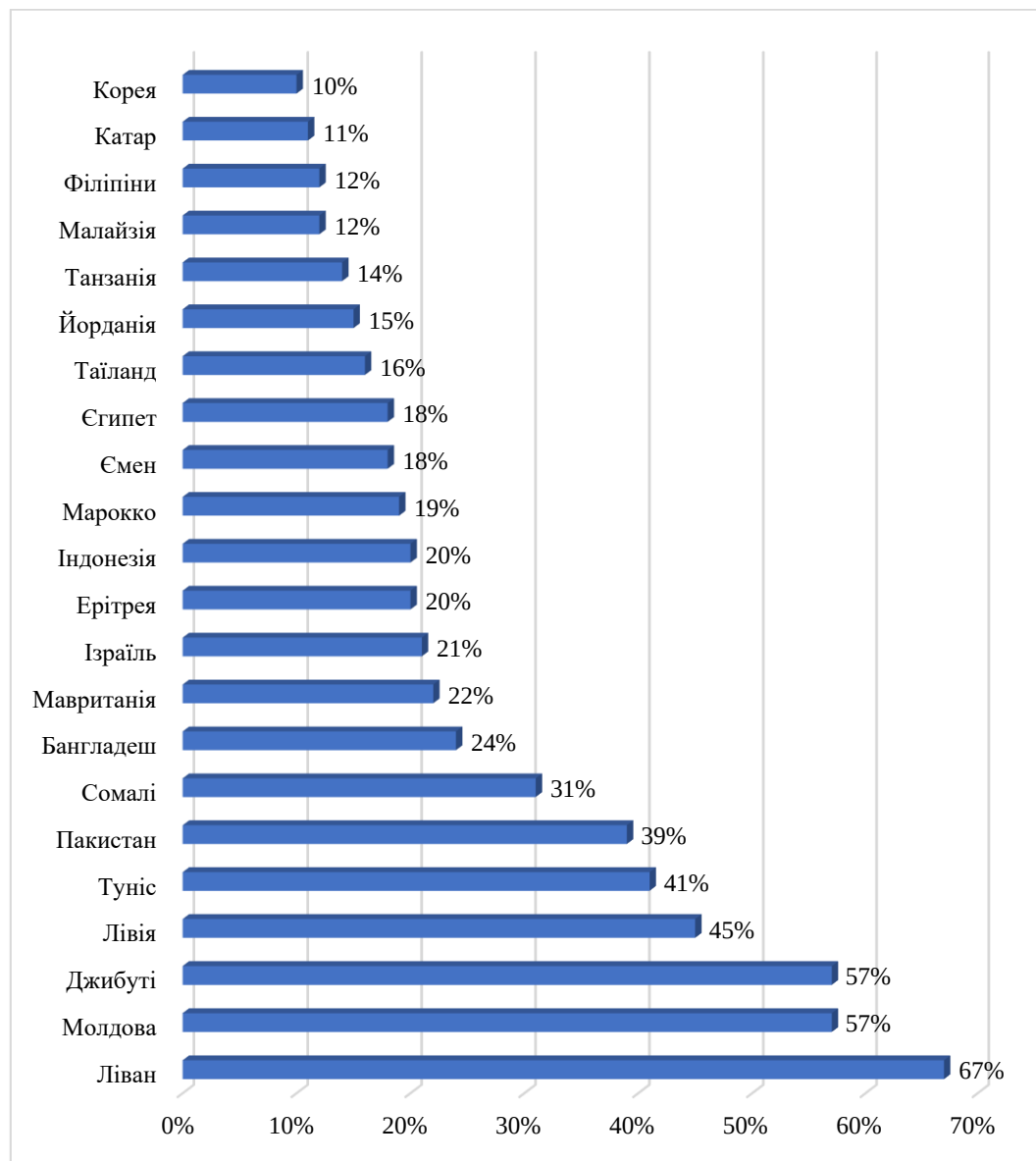

Рис. 2. Країни, які є найбільш залежними від імпорту пшениці з України, %, 2018–2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [9].

Шістнадцять країн, особливо в регіоні Європи та Центральної Азії, є відповідальними за посилення експортного контролю з початку російсько-української війни. Як приклад наведемо заборону на експорт рослинних олій, кукурудзи та пшениці, запроваджену Сербією у березні 2022 року, та запроваджені вимоги щодо ліцензування експорту зернових, до яких вдалася Угорщина в тому ж місяці. Експортний контроль був також запроваджений країнами-імпортерами продовольства, такими як Алжир, який у той же період запровадив заборону експорту споживчих товарів, зокрема цукру, макаронних виробів, олії та манної крупи, а також Єгипет, який ввів заборону на експорт олії, кукурудзи та всіх видів твердої пшениці терміном на три місяці.

Водночас, у березні 2022 року країни Групи семи (G7) позбавили Росію режиму найбільшого сприяння (РНС), що надається всім членам Світової організації торгівлі (СОТ). Це, в свою чергу, дає таким країнам повне право підвищувати митні ставки на товари з Росії.

За таких умов уряди країн додатково вжили заходів задля ослаблення тиску на національних продовольчих ринках. З початку російсько-української війни уряди 12 країн усіх континентів світу, крім Північної Америки, збільшили субсидії фермерам та виробникам добрив або субсидували купівлю продовольства громадянами. Так, Азербайджан оголосив про виділення до 44,1 млн дол США у вигляді субсидій [4] для покриття різниці між внутрішніми та міжнародними цінами на пшеницю та борошняні вироби.

Додатково за місяці військової агресії суб'єктами міжнародної торгівлі було вжито 9 заходів, спрямованих на зниження або усунення імпорتنих бар'єрів в торгівлі продовольчими товарами та добривами. Зокрема, у березні 2022 року Колумбія знизила до нуля імпортне мито на кукурудзу, насіння соняшника, смолисті олії та низку інших продуктів харчування. Водночас Філіппіни оголосили про зниження податків на імпорт продовольства задля стримування широкого цінового тиску.

Посилення експортних обмежень стосовно основних груп продуктів харчування, таких як зернові, безпосередньо спричиняє стрімке та малоконтрольоване зростання цін на продовольство. Зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію, як нами вже було зазначено, викликає диференційовану політичну реакцію, оскільки уряди намагаються захистити внутрішні ринки від стрибків цін. Тому деякі країни вдаються до зниження обмежень на імпорт, а деякі країни-експортери продовольства кількісно обмежують експорт цієї продукції (рис. 3). Як показують дослідження [2], торговельні інтервенції сприяли зростанню світових цін на аграрні товари на 13 % під час глобальної продовольчої кризи 2008–2011 років, а для цін на пшеницю — на 30 %.

Запроваджені торговельні заходи (табл. 1) вже призвели до зростання світових цін на пшеницю. Заборони на експорт пшениці, введені Росією по відношенню до країн, що не входять до Євразійського економічного союзу (ЄврАзЕС), а також більш дрібними експортерами, такими як Сербія або Північна Македонія, та країнами-імпортерами продовольства, такими як Єгипет, охоплюють 16 % світової торгівлі та відповідальні за підвищення світових цін на пшеницю на 7 процентних пунктів (тобто приблизно одну шосту частину різкого зростання цін, що спостерігається).

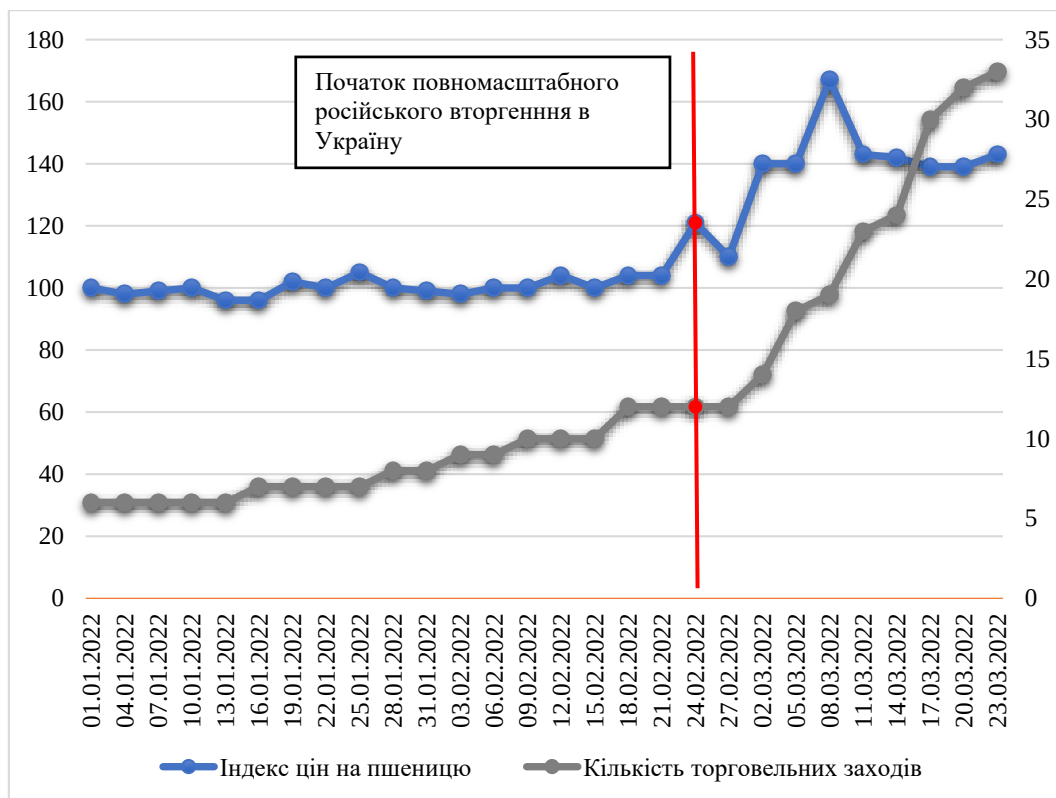

Рис. 3. Динаміка цін на експорту пшеницю та кількості запроваджених торговельних заходів, січень-березень 2022 року

Джерело: побудовано автором на основі [11].

Таблиця 1

**ПЕРЕЛЫК НОВИХ ЕКСПОРТНИХ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ
СТОСОВНО ПРОДОВОЛЬЧИХ ТОВАРІВ, ПЕРШЕ ПІВРІЧЧЯ 2022 РОКУ**

Країна	Експортний бан*	Продовольчі товари, що потрапили під сферу дії заходів
Україна	—	Пшениця і меслин, кукурудза, птиця, яйця, соняш- никова олія Всі продукти харчування до Росії
Росія	+	Пшениця, меслин, жито, ячмінь і кукурудза
Алжир	+	Цукор, макаронні вироби, олія, манна крупа та всі похідні пшениці
Єгипет	+	Кулінарна олія, кукурудза та всі види подрібненої зеленої пшениці
Туреччина	—	Сочевиця, нут, пшениця, сушені боби, ячмінь, насін- ня соняшнику та соняшникова олія Рис, пшеничне борошно, кукурудза, рослинна олія, м'ясо великої рогатої худоби

Країна	Експортний бан*	Продовольчі товари, що потрапили під сферу дії заходів
Сербія	+	Тверда пшениця, кукурудза, борошно пшеничне, кукурудзяне, олія соняшникова
Північна Македонія	+	Пшениця, ячмінь, кукурудза, пшеничне борошно, насіння соняшнику та соняшникова олія
Єгипет	+	Пшениця, боби, сочевиця, макарони та всі види борошна
Японія	+	Продукти харчування (детально не визначено) Єдина загальна заборона на експорт товарів до Росії
Угорщина	—	Пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза, соя, соняшник
Австралія	—	Товари (продовольство) з Австралії всім російським військовим кінцевим споживачам
Молдова	—	Пшениця, кукурудза та цукор
Буркіна-Фасо	—	Борошно з проса, кукурудзи та сорго
Швейцарія	+	Продукти харчування (детально не визначено)
Нова Зеландія	+	Продукти харчування (детально не визначено)

*Примітка:
де «+» — це запровадження експортного бану, тобто повна заборона експорту (або її називають нульова квота),

там де «—» — це означає кількісне обмеження експорту, це може бути і квотування (не нульове), і запровадження вимог щодо ліцензування. При чому, деякі країни роблять це відносно окремих груп товарів, найчастіше для зернових та олійних культур, а деякі забороняють вивіз всіх продовольчих товарів з країни.

Джерело: складено автором на основі [10].

Подальша ескалація торгових інтервенцій у перебіг міжнародної торгівлі пшеницею неодмінне стане причиною нових потрясінь на світовому ринку продовольства. Якщо будь-який із п'яти найбільших світових експортерів пшениці заборонить експорт, сукупний ефект цих заходів призведе до зростання світових цін щонайменше на 13 %, а у разі аналогічних дій інших країн — значно більше. Зростання цін є більш згубним для країн нетто-імпортерів продовольства, які переважно належать до групи країн з низьким рівнем доходу. Оскільки в споживчому кошику бідніших верств населення переважають продукти харчування, стрибки цін на продовольство повсюдно завдають шкоди бідним і загрожують привести мільйони людей до рівня життя за межею бідності.

Хоча наслідки війни, що триває, на продовольчих ринках країн важко контролювати, катастрофічнішого сценарію можливо уникнути. Великі експортери продовольчих товарів, такі як США, Канада, Європейський Союз, Австралія, Аргентина, Бразилія, на яких разом припадає понад 50 % світового експорту основних продуктів харчування, таких як пшениця, ячмінь та кукурудза, можуть зробити чітку спільну заяву про те, що вони не обмежуватимуть свій експорт основних продуктів харчування [3]. Безпека цих потоків дозволить ринкам критично важливих продуктів продовжувати функціонувати, допомагаючи зберегти стабільність світових продовольчих ринків — і далеко за межами таких ринків.

Схожу Спільну заяву зробили міністри торгівлі майже 60 країн та окремих митних територій під час 12-ї Конференції міністрів Світової організації торгівлі (СОТ), яка відбулася в червні 2022 року. У тексті заяви міністри наголосили на руйнівному впливі війни на здатність України продовжувати виробництво, експорт та імпорт продукції, а також підкреслили, що Україна є одним із провідних світових експортерів сільськогосподарських продуктів, таких як пшениця, кукурудза, ячмінь та соняшникова олія, а тому необхідно забезпечити безперервність такого експорту [12]. Водночас мусимо констатувати відсутність запропонованих практичних рішень стосовно загроз у сфері глобальної продовольчої безпеки.

Яка ж ситуація з експортом зернових з України? За перші 4 місяці 2022 року Україна експортувала 12,59 млн тонн продовольчої пшениці та 5,95 млн тонн фуражної пшениці (усього 18,54 млн тонн) [8]. Згідно з прогнозним балансом попиту та пропозиції на 2021/2022 маркетинговий рік, очікувані залишки пшениці на кінець маркетингового року можуть становити майже 8,4 млн тонн, з них продовольчої — 4,6 млн тонн та фуражної — 3,8 млн тонн. На складах також зберігається 3,47 млн тонн пшениці, у тому числі продовольчої (1–3 класи) — 2,52 млн тонн або 72,6 %, зокрема — 949 тис тонн або 27,4 % тієї, що містить високоякісні хлібопекарські властивості (1–2 класи) та фуражної (4 клас та інші) — 949 тис тонн або 27,4 % [13].

За попередніми оцінками Міністерства аграрної політики України, держава готується отримати у 2022 році врожай на рівні близько 70 млн тонн зернових та олійних культур (рис. 4), а з попереднього — 2021 року на зберіганні залишилося більше 25 млн тонн зерна. До початку російського повномасштабного вторгнення на внутрішнє споживання України припадала лише третина вирощеного в країні, а за поточних умов, коли понад 5 млн українців виїхали за кордон — рівень споживання зменшиться ще значніше [14].

Всі свої надлишки зернових Україна може або експортувати, або просто втратити через зіпсований стан продукції.

Зазвичай Україна отримує близько 50 % валютної виручки від експорту сільськогосподарської продукції. Так, за попередній 2021/2022 маркетинговий рік Україна експортувала приблизно 53 млн тонн зернових та олійних на суму близько 20 млрд дол США [15]. При цьому з огляду на поточну геополітичну ситуації в країні перед Україною постав новий виклик — пошук логістичних шляхів експортування аграрної продукції.

Зазвичай основним видом транспорту, що використовувався для експорту зернових був морський (на нього при падало приблизно 75 % обсягів зовнішньої торгівлі України [16]). При цьому станом на перше півріччя 2022 року 5 морських портів України є тимчасово окупованими з 2014 року (Севастопольський, Євпаторійський, Феодосійський, Ялтинський та Керченський), ще 4 порти не працюють, адже знаходяться на тимчасово окупованих територіях з початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року (Бердянський, Маріупольський, Скадовський та Херсонський), ще до 6 морських портів (Білгород-Дністровський, Миколаївський, Одеський, Ольвія, Південний та Чорноморський) вхід та вихід морем заблоковано. Отже, наразі лише 3 морські порти України (Ізмаїльський, Ренійський та Усть-Дунайський) здатні забезпечити експорт української продукції.

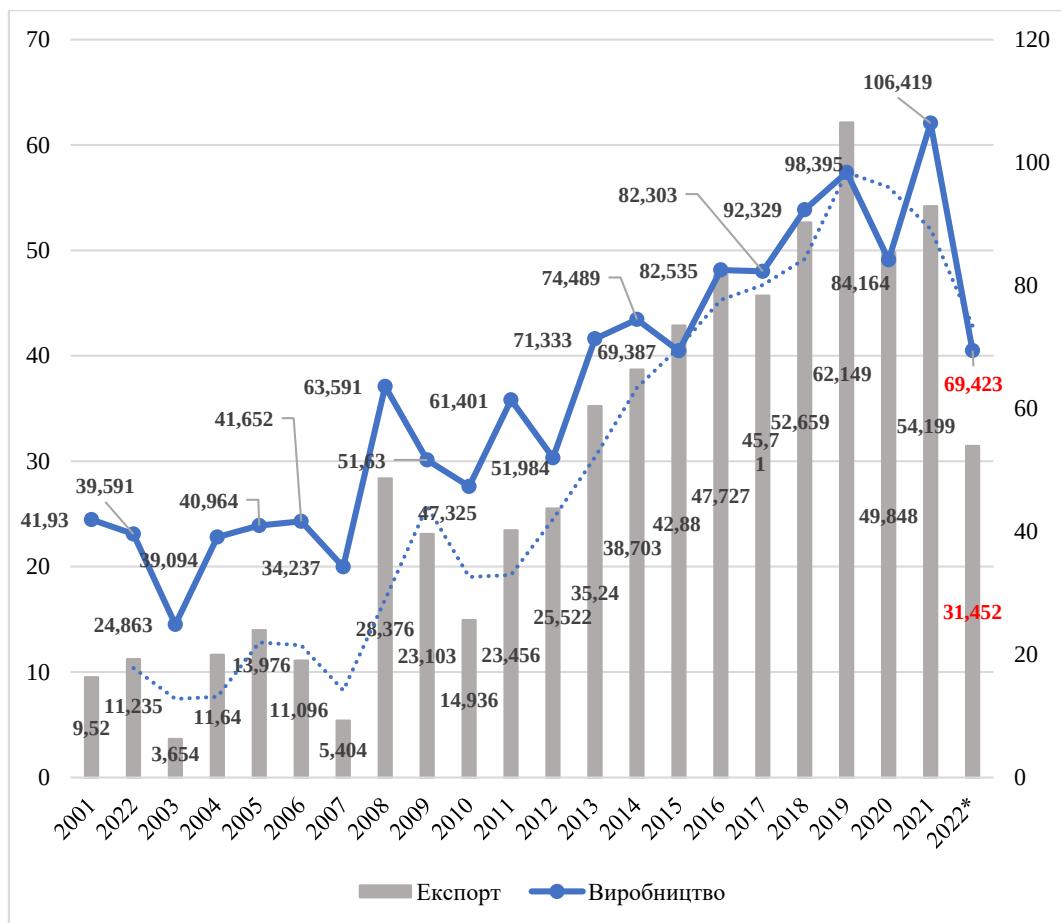

Рис. 4. Виробництво та експорт зернових та олійних культур з України, млн тонн, 2001–2022* рр.

Джерело: побудовано автором на основі [15].

Таким чином близько 70 морських кораблів, а також 10 % щорічного обсягів експорту українських зернових та бобових культур є фактично заблокованими в українських непрацюючих портах. Втрати ж країною від блокади своїх портів щоденно дорівнюють приблизно 170 млн дол США.

За таких умов розподіл українського експорту за видами транспорту у перші місяці 2022 року зазнав значних змін (рис. 5–7).

Наявні альтернативні шляхи експорту не дозволяють Україні експортувати левову частку надлишкового зернових та олійних культур або виробів з них. Саме з цієї причини Україна недоотримує значні обсяги валютної виручки.

Що це означає для країни? Подальша девальвація української валютної одиниці та значне скорочення доходної частини Державного бюджету країни, що змушує Уряд країни нараховувати обсяги зовнішнього боргу України.

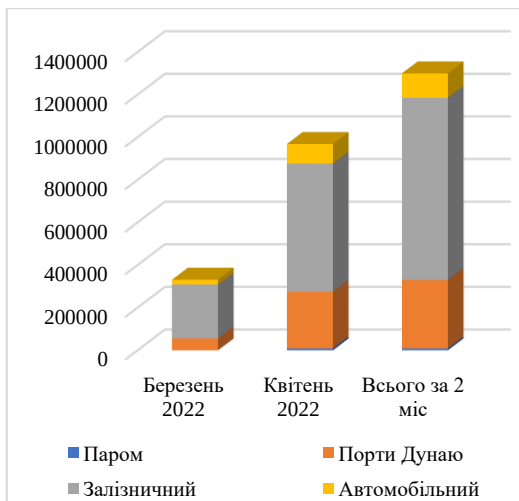

Рис. 5. Сукупний пропуск українського експорту за видом транспорту, тонн, 2022 рік

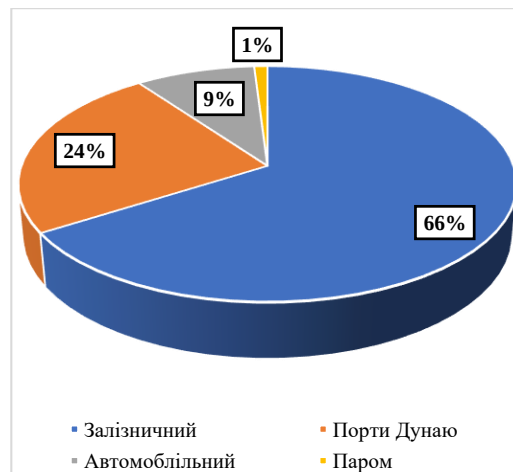

Рис. 6. Розподіл українського експорту за видами транспорту, %, 2 міс. 2022 року

Джерело: побудовано автором на основі [17].

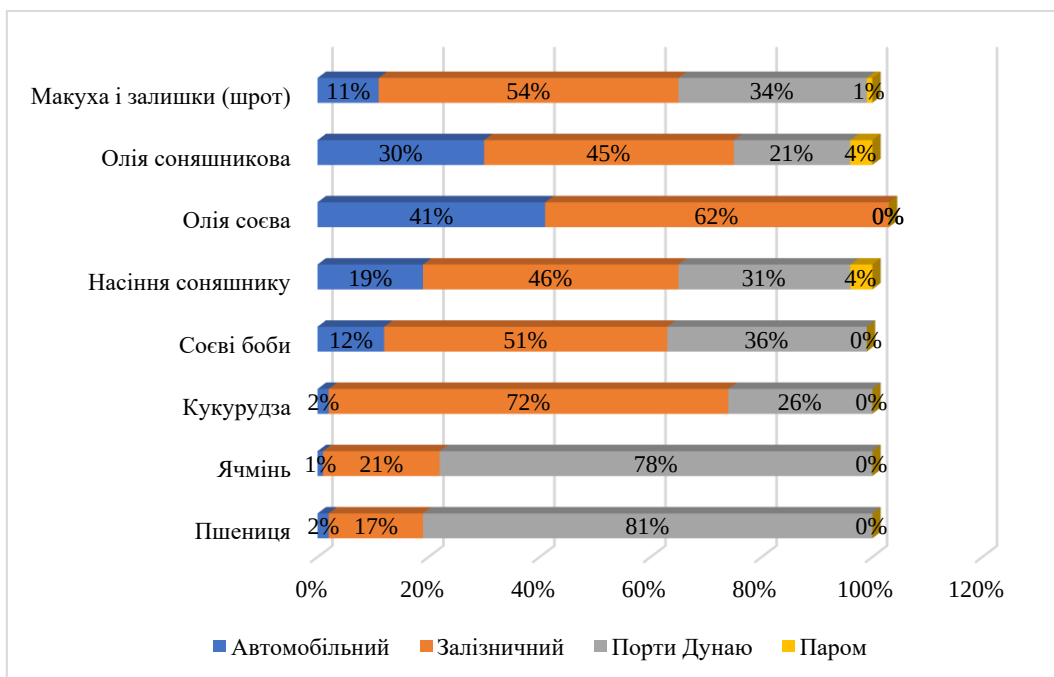

Рис. 7. Експорт з України окремих видів культур за видами транспорту, %, квітень 2022 року

Джерело: побудовано автором на основі [17].

Тож чому Україні та всьому світу важливо докласти максимальних зусиль до повного розблокування експорту зернових та інших сільськогосподарських продуктів через українські порти Чорного моря? Починаючи з 24 лютого 2022 року Україна намагається налагодити експорт зерна через сухопутний кордон на заході країни та через дунайські порти. Обсяги такого експорту є доволі обмеженими (приблизно 2 млн тонн на місяць) з огляду на низьку пропускну здатність. Зважаючи на те, що в Україні з попереднього 2021 року залишилося 25 млн тонн зерна, то, за оцінками експертів, необхідний проміжок часу, щоб його вивезти, складає приблизно рік. При цьому врожай поточного 2022 року вже надходить на зберігання і при неможливості його експорту виникає чергова проблема з його зберіганням.

Проте ключовим для розуміння фактором, що визначає альтернативні шляхи експорту зернових, є набагато більша його вартість порівняно з експортом морськими шляхами. Так, вартість доставки зерна з України до порту Констанца в Румунії сягає 200 дол США за тонну при ціні на зерно в порту 300 дол США за тонну [18]. Таким чином, українським виробникам сільськогосподарської продукції від ціни на світовому ринку в 300 дол США залишається менше 100 дол США за тонну, при тому, що витрати українських аграріїв на вирощування 1 тонни пшениці дорівнюють приблизно 200 дол США [19].

За умов, що склалися, українські виробники змушені продавати своє зерно зі збитком для себе в розмірі 100 дол США за кожен тонну. У разі експортування продукції через українські чорноморські порти ціна логістики сягатиме 30–50 дол США, а отже аграрії матимуть можливість продати продукцію не нижче собівартості або з прибутком, що в свою чергу сприятиме припливу валютної виручки до України та поповнить доходну частину бюджету.

Якщо експорт з портів Одеси, Чорноморська та Південного буде повністю розблоковано, то через ці порти сумарно можна експортувати понад 3–4 млн тонн зернових та олійних культур щомісячно [14].

Водночас експорт зернових з України є джерелом доходів не тільки виробників сільськогосподарської продукції, але й Укрзалізниці, автотранспортних компаній, портів, які, в свою чергу, забезпечують функціонування української економіки шляхом сплати податків та працевлаштування населення. Такі доходи вкрай необхідні національній економіці в умовах військового стану.

Якою ж є поточна ситуація з розблокуванням українських портів у Чорному морі?

22 липня 2022 року окремо Україною та Росією з однієї сторони та представників Туреччини та Організації Об'єднаних Націй (ООН) — з іншої було підписано так звану «зернову» угоду, яка передбачає вивільнення понад 20 млн тонн зерна, яке застрягло у чорноморських портах України [20]. Така угода може мати серйозні наслідки для глобальної продовольчої безпеки та стримування рівня цін на продовольство. Нездатність України експортувати зерно зі своїх чорноморських портів серйозно скоротила постачання продовольства до африканських та близькосхідних країн, що сильно залежать від такого імпорту.

Ця торговельна угода дозволить частково знизити тиск на експорт зернових та уникнути дефіциту потужностей для їх зберігання. За даними Міжнародної ради по зерну (IGC), Одеський та Чорноморський порти здатні експортувати від 5 до 6 млн тонн зернових щомісячно за умов повного завантаження. Враховую-

чи поточну експортну потужність у 2,2 млн тонн, створення можливостей для додаткових торговельних потоків через чорноморські порти було б достатнім для задоволення потреб у 7 млн тонн експортних потужностей [21], необхідних для запобігання дефіциту потужностей із зберігання продукції, проте ракетні удари по м.Одеса та чорноморським портам, що послідували одразу за укладенням угоди, завдали серйозних збитків інфраструктурі, значно знизивши експортні потужності цих портів.

Маємо зауважити, що незважаючи на всі заходи з покращення зернової логістики, зернові та олійні культури вивезти в повному обсязі у бажані терміни не вдасться. Такий експорт буде розтягнений у часі, тому українській стороні необхідно працювати над пошуком можливостей для довгострокового зберігання продукції.

Наразі Міністерством аграрної політики України прийнято рішення про першочерговість експорту олійних культур з огляду на те, що вони мають більшу вартість і покривають затрати на логістику. При цьому кукурудзу і пшеницю, ймовірно, доведеться зберігати всередині на термін від 6 місяців до року [22]. З урахуванням цього Комітет Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики рекомендував схвалити у першому читанні та в цілому законопроект щодо звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що використовуються для зберігання зернових та/або олійних культур (№ 7548-1) [23].

На нашу думку, вжиття таких заходів допоможе Україні не продавати продовольчі товари по дисконтних цінах, зберегти свою продукцію і зберегти функціонуюче аграрне виробництво в середньостроковій перспективі.

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. Нова хвиля глобальної геополітичної нестабільності, спровокована повномасштабним російським військовим вторгненням на територію України, спричинила перерозподіл сил та потужностей на світовому ринку зерна, послабивши позиції провідних експортерів цих груп товарів — країн Чорноморського регіону. Маючи на меті запобігання продовольчому голоду країни-учасниці глобальної торговельної системи вдалися до нетарифних інструментів регулювання обсягів торгівлі, які вже остаточно прийшли на заміну тарифному регулюванню торгівлі, яке все ще залишалося найбільш часто застосовуваним інструментарієм обмеження торгівлі аграрною продукцією, зокрема зерновими культурами.

Такий перерозподіл експортних спроможностей та інструментарію регулювання обсягів торгівлі докорінно змінює правила міжнародної торгівлі зерновими, у тому числі й для України. Маючи суттєві за обсягами запаси зернових та з урахуванням очікуваного в 2022 році врожаю Україна має всі шанси залишити за собою місце провідного експортера продукції, вирішивши логістичні проблеми шляхом використання потенціалу світових економічних майданчиків для привернення уваги до проблематики, а також розвитку альтернативних шляхів експорту продовольства.

Розблокування ж українських портів у Чорному морі може слугувати гарною нагодою для нарощування експортних потужностей не тільки зернових та інших сільськогосподарських товарів, але всіх товарів українського походження, що зазвичай йдуть на експорт, зокрема продукції металургійної промисловості. Адже укладена трьохстороння Угода у своїй сфері охоплення містить скоріше положення логістичного характеру, аніж правила регулювання торгівлі аграрними товарами.

Список літератури

1. Глобальний звіт ФАО з питань продовольчої кризи 2022 року. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cb9997en/>.
2. Giordani, P.E., N. Rocha, M. Ruta (2016). Food prices and the multiplier effect of trade policy. Vol. 101, 102-122, Journal of International Economics.
3. Malpass, D. (2022). A New Global Food Crisis Is Building. Barron's. April 9th, 2022. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://blogs.worldbank.org/voices/new-global-food-crisis-building>.
4. Аналітичний документ Світового банку щодо впливу війни в Україні на глобальну торгівлю та інвестиції. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37359>.
5. Аналітичний документ Світового банку щодо перспектив розвитку товарних ринків. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37223/СМО-April-2022.pdf>.
6. Офіційний веб-сайт Баз даних торговельної статистики ООН. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://comtrade.un.org/>.
7. Санкції ЄС проти Білорусі стосуються ключових добрив на тлі зростання цін на сировину. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/eu-sanctions-on-belarus-target-key-fertiliser-amid-rising-input-prices/>.
8. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Офіційний веб-сайт статистики Міжнародного торгового центру Trademap. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.trademap.org/Index.aspx>.
10. Офіційний веб-сайт Світової організації торгівлі (СОТ). — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/ProductViewNew.aspx?mode=modify&action=search>.
11. Аналітичний документ Global Trade Alert «Відстеження торговельної та інвестиційної політики епохи пандемії щодо продуктів харчування та товарів медичного призначення 21-го століття». — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.globaltradealert.org/reports/54>.
12. Спільна заява членів СОТ стосовно солідарності з Україною. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://policy.trade.ec.europa.eu/news/ukraine-solidarity-meeting-joint-statement-2022-06-12_en.
13. Україна закликає поширити чорноморську зернову угоду на інші продукти. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-calls-black-sea-grain-deal-extend-other-products-ft-2022-08-05/>.
14. Без морського експорту на Україну чекає подальша девальвація та банкрутство аграріїв — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://biz.censor.net/m3356843>.
15. Офіційний веб-сайт Української зернової асоціації — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://uga.ua/en/news/grain-and-oilseeds-production-in-ukraine-could-reach-66-5-mmt-this-year/>.
16. Заблоковані порти — не вирок. Куди Україна перенаправляє експортні потоки і що з цього виходить. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2022/05/11/686894/>.
17. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики України — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/en/news/export-grains-pulses-oilseeds-and-products-june-2022-exceeded-2-million-tons>.
18. Ціни на пшеницю зростають через те, що ракетний удар загрожує експортному пакту України — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.reuters.com>.

com/markets/commodities/wheat-prices-rise-missile-strike-threatens-ukraine-export-pact-2022-07-25/.

19. У 2021 році рентабельність вирощування пшениці доходитиме до 90 % — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://agrotimes.ua/agromarket/u-2021-roczii-rentabelnist-vyroshhuvannya-pshenyczi-dohodytyme-do-90-fahova-dumka/>.

20. Росія погоджується дозволити Україні транспортувати зерно, зменшуючи дефіцит продовольства у світі — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2022/07/22/world/europe/ukraine-russia-grain-deal.html>.

21. Офіційний веб-сайт Міжнародної ради по зерну. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.igc.int/en/default.aspx>.

22. Треба націлюватись на довгострокове зберігання зерна — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://uga.ua/news/treba-natsilyuvatis-na-dovgostrokove-zberigannya-zerna-visotskij/?fbclid=IwAR0g_QP1kDD1xxcSwM_8oMSfW_8EPy9p3km9mOSJyz5g8VbofRqnlPc9G2g.

23. У Верховній Раді пропонують звільнити від оподаткування імпорт обладнання для зберігання зерна. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/minahropolityky-u-verkhovnii-radi-proponuiut-zvilnyty-vid-opodatкування-import-obladnannia-dlia-zberihannia-zerna>.

References

1. FAO (2022). The 2022 Global Report on Food Crises (GRFC 2022). Retrieved from: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cb9997en/>.

2. Giordani, P.E., N. Rocha, M. Ruta (2016). Food prices and the multiplier effect of trade policy. Vol. 101, 102-122, Journal of International Economics.

3. Malpass, D. (2022). A New Global Food Crisis Is Building. Barron's. April 9th, 2022. Retrieved from: <https://blogs.worldbank.org/voices/new-global-food-crisis-building>.

4. World Bank (2022). The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37359>.

5. World Bank (2022). Commodity Markets Outlook. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37223/CMO-April-2022.pdf>.

6. UN Comtrade Database. Retrieved from: <https://comtrade.un.org>.

7. EU sanctions on Belarus target key fertiliser amid rising input prices. Retrieved from: <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/eu-sanctions-on-belarus-target-key-fertiliser-amid-rising-input-prices>.

8. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. ITC Trade Map statistics. Retrieved from: <https://www.trademap.org/Index.aspx>.

10. World Trade Organization (2022). I-TIP Goods: Integrated analysis and retrieval of notified non-tariff measures. Retrieved from: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/ProductViewNew.aspx?mode=modify&action=search>.

11. Global Trade Alert (2022). 21st Century Tracking of Pandemic-Era Trade and Investment Policies in Food and Medical Products. Retrieved from: <https://www.globaltradealert.org/reports/54>.

12. Ukraine solidarity meeting — Joint statement. Retrieved from: https://policy.trade.ec.europa.eu/news/ukraine-solidarity-meeting-joint-statement-2022-06-12_en.

13. Ukraine calls for Black Sea grain deal to extend to other products, Financial Times reports. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-calls-black-sea-grain-deal-extend-other-products-ft-2022-08-05/>.

14. Without sea exports, further devaluation and bankruptcy of agrarians awaits Ukraine. Retrieved from: <https://biz.censor.net/m3356843>.

15. Ukrainian Grain Association (2022). Retrieved from: <https://uga.ua/en/news/grain-and-oilseeds-production-in-ukraine-could-reach-66-5-mmt-this-year/>.
16. Blocked ports are not a sentence. Where is Ukraine redirecting export flows and what is the result. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2022/05/11/686894/>.
17. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2022). Retrieved from: <https://minagro.gov.ua/en/news/export-grains-pulses-oilseeds-and-products-june-2022-exceeded-2-million-tons>.
18. Wheat prices rise as missile strike threatens Ukraine export pact. Retrieved from: <https://www.reuters.com/markets/commodities/wheat-prices-rise-missile-strike-threatens-ukraine-export-pact-2022-07-25/>
19. In 2021, the profitability of wheat cultivation will reach 90 %. Retrieved from: <https://agrotimes.ua/agromarket/u-2021-roczni-rentabelnist-vyroshhuvannya-pshenychni-dohodytyme-do-90-fahova-dumka/>.
20. Russia Agrees to Let Ukraine Ship Grain, Easing World Food Shortage. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/07/22/world/europe/ukraine-russia-grain-deal.html>.
21. International Grains Council (2022). Retrieved from: <https://www.igc.int/en/default.aspx>.
22. It is necessary to aim at long-term grain storage. Retrieved from: https://uga.ua/news/treba-natsilyuvatis-na-dovgostrokove-zberigannya-zerna-visotskij/?fbclid=IwAR0g_QP1kDD1xxcSwM_8oMSfW_8EPy9p3km9mOSJyz5g8VbofRqn1Pc9G2g.
23. The Verkhovna Rada proposes to exempt the import of grain storage equipment from taxation. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/minahropolityky-u-verkhovnii-radi-proponuiut-zvilnyty-vid-opodatkuvannia-import-obladnannia-dlia-zberihannya-zerna>.